

Letecký pohled na kostel, červenec 2017. Foto Václav Lupínek.

Kostel sv. Bartoloměje v Přílezech. Je skutečně jedním z nejstarších kostelů na Karlovarsku?

Václav Lupínek, ZO ČSOP Alter meles

V letošním roce tomu bude již 54 let, co je kostel sv. Bartoloměje v Přílezech chráněn jako kulturní památka. Bohužel ne vždy se dostalo kostelu potřebné péče. O naší iniciativě k záchraně kostela je možné si přečíst v minulém vydání Arniky 2/2017.

V rámci naší snahy o záchranu kostela, bylo nutné zadat a zpracovat tzv. stavebněhistorický průzkum, který měl odhalit možné stáří stavby, přestavby a další důležitá data, která by posloužila pro případnou dokumentaci obnovy kostela. Stejně tak došlo na dendrochronologické analýzy, které měly potvrdit stáří dřevěných konstrukcí resp. rok pokácení stromů (podle uspořádání letokruhů, lze spolehlivě zjistit rok pokácení dřeviny). Na základě těchto dat poté vznikl samotný stavebněhistorický průzkum (Konáš, Karel et Chmelíř 2018). Ten odhalil dosud neznámé informace o stáří kostela, včetně vyvrácení mnoha mýtů, které

jsou od vydání Gnirsovy topografie Tepelska neustále opisovány.

Vznik kostela

Jak již bylo naznačeno v úvodu, počátky svatyně v Přílezech jsou velmi nejasné a mezi odborníky dosud nepanuje shoda na přesném určení doby vzniku kostela. V této souvislosti je nutné hned v úvodu zdůraznit, že ve stavbě samotné se nepodařilo s touto datací ztotožnit žádné konstrukce. Ve starší národopisné literatuře a rovněž v povšechných souhrnech je ovšem původ kostela často kladen do románského slohového období. Stavba bývá někdy dokonce označována za nejstarší v širším regionu. Původ těchto domněnek lze snad vysledovat ve dvou velmi vágně a zavádějícím způsobem postavených argumentacích. První z nich je obecná tradice rodící se z obecné hypotézy o kolonizačních praktikách milevských

premonstrátů, kteří získali zdejší území darem od Jiřího z Milevska v 80. letech 12. století. Jaký byl obraz místního osídlení v dané době, však není známo. Druhou je pak hledání půdorysných souvislostí, daných pravoúhle uzavřeným presbytářem, s jinými kostely prokázaného románského původu.

Pokud bychom chtěli na základě doložených skutečností popsat vývoj širšího sídelního zázemí Příleze, tedy i samotného Útvinska, záhy zjistíme, že se jedná o úkol nesnadný. Počátky zdejšího osidlovacího procesu je jistě nutno hledat již před dobou Jiřího z Milevska, ovšem bez opor v písemných pramenech. Ani rozsah navazujících aktivit premonstrátů není blíže zmapován. Trasa cesty do Bečova a do Teplé tehdy jistě hrála zásadní roli v nad-regionálním kontextu a mohla být směřována odlišně od pozdější trasy (snad právě přes Přílezy). Nicméně právě okolnosti, zachycené jedinou uvedenou zmínkou ze 14. století, možná ukazují na určitou kolonizační, a tedy i sídelní transformaci, jejímž výsledkem bylo snad záměrné soustředění aktivit do Útviny. Tento proces mohl být příčinou poklesu významu některých okolních osad, přičemž v Přílezech snad znamenal i ztrátu farní funkce. Tato konstrukce tak poskytuje možnost považovat známý půdorysný rozsah a obraz vesnice za důsledek až možná velmi pozdních středověkých aktivit. Pozice kostela se dnes jeví vůči prostoru obdélné návsi jako velmi logická, možno říci jako víceméně vzorová pro obvyklá lokační půdorysná schémata. Ovšem o konkrétní tradici těchto vazeb nemáme spolehlivé informace.

Ve stavbě samotné zjistil průzkum prokazatelně datovatelné výrazné stavební jádro zahrnující obvodové zdivo presbytáře a lodí s výjimkou západní zdi. Tyto konstrukce se díky přítomnosti intaktních lešeňových kúlů (zazděného dřevěného lešení) podařilo spolehlivě dendrochronologicky datovat do doby krátce po roce 1454. Na tomto místě je nutno zdůraznit, že případné spekulace o pouhé adaptaci staršího zdiva je nutno odmítnout. Viditelný rozsah zdiva, jeho vzájemné provázání a kontinuální vazba na řady samonosného lešení spolehlivě dokládají, že máme před sebou stavbu vybudovanou jednorázově. Vyloučit ale nelze

využití starších základů, což může doložit pouze archeologický výzkum. O důvodech, proč zde nemáme doklad starších konstrukcí, lze pouze spekulovat. Jistě se nabízí především možnost zásadního zničení během husitských válek. Ovšem ve stavbě nebyly zjištěny ani prvky druhotně užitě, tedy použité z ruiny jejího předchůdce. Proto nelze vyloučit ani možnost, že kostel doložený ve 14. století byl pouze dřevěný a dokonce nelze ani vyloučit, že jeho stanoviště nebylo na stejném místě. Zde je však třeba říci, že doložené patrocinium (zasvěcení) je obecně vzato jistě starobylé a rovněž poměrně neobvyklé. Ve prospěch možnosti, že byl kostel vybudován na starších základech, hovoří uplatněný půdorys stavby. Mírně obdélná drobná loď a čtvercový presbytář jsou znaky, které bývají vcelku obvyklé u staveb pozdně románských a raně gotických. Avšak formální půdorysný obraz není radno zcela přeceňovat, jak právě ukazuje náš případ. Období druhé poloviny 15. století ukazuje často v běžné stavební produkci četné archaické prvky, které jsou zřejmě odrazem složitých vztahů ve stavitelství pozvolna se vzpamatovávacího z desetiletí válečného útlumu.

Kostel byl tedy vystavěn jak vidno péčí patronátních pánů, tedy rodem z Vřesovic, což jistě souvisí s celkovým rozvojem regionu, zejména blízké Toužimi velkoryse budované jako nové městské centrum kraje nahrazující Útvinu. Stavba byla pojata velmi střídme,

Pohled na kostel sv. Bartoloměje před rokem 1909.
Archiv Václava Lupínka.

Interiér kostela, červenec 2017. Foto Petr Neč.

nepočítalo se ani se zaklenutím presbytáře a také kamenická práce byla zřejmě omezena na minimum. Kromě dochovaného vstupního okoseného a původně polokruhově završeného portálu a části nárožních armatur bylo zřejmě vše ostatní provedeno z lomového zdiva, jak dokládá celistvě dochované okno ve východní zdi presbytáře. Z téže doby je pravděpodobně i vyzděná oltářní mensa, krytá jen hrubě přitesanou kamennou deskou. Kostel neměl tehdy připojení sakristii a je otázkou, zda byl zvon umístěn v nějakém sanktusniku, nebo byl zavěšen v samostatné zvonici.

Stavební vývoj a časté chátrání kostela

Předpoklad chátrání v polovině 17. století lze dovozovat z podoby dochovaného krovu, který vykazuje ještě renezanční tesařskou tradici. Ten byl spolehlivě dendrochronologicky datován do doby krátce po roce 1674. Bohužel ani pro tuto stavební etapu nejsme schopni doložit další stavební práce. Snad pouze přítomnost další vrstvy interiérové omítky může být vodítkem úvah o celkové renovaci stavby. Právě s ní by mohlo souviset i přesunutí hlavního vstupu ze severní strany do západní obvodové zdi. Tehdejší péči o kostel v rámci sasko-lauenburských statků dokládá i někdejší oltář. Je otázkou, nakolik lze do této etapy zahrnout i stavbu sakristie, respektive její přízemní části. V souvislosti s dále popsaným krovem to

nelze vyloučit, ovšem písemná zpráva se k její stavbě vztahuje až k roku 1711. Konstrukčně je její podoba formována spíše v přechodném renezančně barokním výrazu. Ranější baroko máme zřejmě doloženo i v drobném detailu ryskami zvýrazněné okenní šambrány dokládající iluzivně malovanou podobu fasád. Tato úprava se nepochybně váže na změnu umístění a formátů oken, ale je otázkou, zda ji lze vztáhnout již k doloženému datu obnovy krovu po roce 1674, i když z konstrukčního hlediska s vazbou na římsu je to logické.

Teprve vrcholně barokní stavební úprava je velmi dobře čitelná v celém obraze stavby, ve fasádách i v podobě interiérů doplněných plastickými štukovými prvky. Přesnou dobu přestavby neznáme, ale zdá se, že by mohla souviset s dendrochronologicky doloženými úpravami krovu a stavbou oratoře nad sakristií. Datace dokládá dobu kácení použitého dřeva do roku 1765. Z této doby máme dochovány i doklady vývoje barevnosti jak interiérů, tak i fasád, kde byla užita šmolkové modrá barva na okenních šambránách, respektive na člancích. Vzácnosti jsou také dochované vstupní dveře a malované dveře do oratoře. Péče o kostel byla v této době jistě průběžná a, jak dokládá stavba nových varhan kolem roku 1780, byl vybavován i interiér. Také je třeba počítat s provedením omítného podhledu stropu, který zakryl raně barokní iluzivní malované řešení. Lze předpokládat, že do této doby náleží i úpravy ohradní zdi a stavba márníce v jihovýchodním rohu hřbitova, jak dokládá její zajímavý oválný půdorys. Výslednou pozdně barokní úpravu snad můžeme spojit s dílem Johanna Schmidta z Útviny, přijatého roku 1746 do služby jako vrchnostenského stavitele markrabat bádenských.

V útech se následně projevují především opravy střechy dané potřebou obnovy šindele zhruba po dvou dekádách. Ve stavbě samotné jsou pak čitelné stavební práce, doložené i písemnými prameny pro léta 1876-77, které realizoval Josef Hacker z Pily. Tehdy došlo k obnově omítek na plochách fasády, přičemž bylo evidentní snahou zachovat štukové členění, tedy okenní šambrány a římsy. Z dané doby pocházejí i dochovaná okna jak v lodi, tak

i v sakristii, opraveny byly i interiérové omítky v soklové partii. Kostel tehdy získal barevnost ve zlatém okru s bílými články.

Osud kostela po roce 1945

Od roku 1946 byl kostel prakticky nevyužíván. Poslední stavební etapa dokládá smutnou kapitolu novodobých osudů svatyně, odsouzené k demolici v roce 1972. Zatím z neznámých důvodů byla její realizace zastavena a následně byly provedeny základní opravy dožilé krytiny a destruovaného zdiva nad hlavním vstupem. Interiér však byl zcela zdevastován a dodnes je kostel prázdný. V té době také došlo k nečitelnému zazdění náhrobků hřbitova do rozpadající se hřbitovní zdi. V letošním roce byla vlastním dokončena obnova střešní krytiny a vyměněna velká část nosných trámů, které byly na hraně životnosti, a tedy hrozilo zřícení nosných prvků, včetně střechy.

Kostel jako kulturní centrum a aktivity k jeho záchraně

Jak již bylo uvedeno v předchozím čísle Arniky, v loňském roce vznikla občanská iniciativa a byly prezentovány její kroky k záchraně kostela. Na začátku roku 2018 se nám tak povedlo mimo jiné úspěšně podat žádost, včetně projektové dokumentace, na obnovu hřbitovní zdi a márnice, které jsou dnes v havarijním stavu. Celkové náklady na opravu přesahují částku 1 milion korun. Pokračovali jsme také v revitalizaci hřbitova. V květnu 2018 se konala v kostele druhá noc kostelů tentokrát s přednáškou reportéra Tomáše Poláčka o stopu napříč Afrikou. V nádherném prostředí dominikánského kláštera v Praze jsme v květnu 2018 převzali ocenění za druhé místo v kategorii „cena redakce“ PROPAMÁTKY, která upozorňuje na příklady nevšední prezentace veřejných sbírek. Odstartovali jsme také pravidelné environmentální workshopy, kde jsme vyráběli např. bylinková mýdla, výrobky z pedigu, nebo jsme se učili správně třídit odpad se žáčky z útvinské školy. Akce probíhají až do konce roku 2018. V sobotu 18. 8. 2018 se uskutečnil první ročník „Přílezy festu“, jehož výtěžek bude použit na renovaci oken, která jsou dnes zatlučena prkny a jsou v otřesném stavu. Hlavní

Hlavní oltář v roce 1932. Zdroj: Gnirs A. (1932).

hvězdou festivalu byla šestinásobná držitelka výročních hudebních cen Anděl Lenka Dusilová. Dále vystoupil Petr Linhart, Jan Venas ml. a karlovarská kapela LIWID.

Více informací o snaze zachránit kostel naleznete na internetových stránkách www.kostelprilezy.cz nebo na facebookové stránce „Záchrana kostela sv. Bartoloměje v Přílezech – Pröles“, kde jsou zveřejňovány aktuální informace a pozvánky na celou řadu akcí. Můžete také přispět na transparentní účet č. 2301230992/2010 v rámci veřejné sbírky. ■

Použitá literatura:

Gnirs A. (1932): Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad. – Brno, 310–312 pp.

Konáš M., Karel T. et Chmelíř V. (2018): Kostel svatého Bartoloměje v Přílezech – Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum – Pracovní verze. Plzeň.